

ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ГУМАНІТАРНА Й ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВІ

У статті розглянуто методологічні засади формування концепції освіти для сталого розвитку та її співвідношення з екологічною й гуманітарною освітою. Освіта для сталого розвитку є необхідною складовою сучасного суспільства знань та інструментом розкриття його потенціалу. Освіта для сталого розвитку не може бути редукована до якогось одного виду освіти. Гуманітарні знання необхідні для обґрунтування як концепції освіти для сталого розвитку, так і концепції екологічної освіти.

Ключові слова: сталий розвиток, освіта для сталого розвитку, екологія, гуманітарні знання.

В статье рассматриваются методологические основания формирования концепции образования для устойчивого развития и ее соотношение с экологическим и гуманитарным образованием. Образование для устойчивого развития является необходимой составляющей современного общества знаний и инструментом раскрытия его потенциала. Образование для устойчивого развития нельзя редуцировать к какому-либо одному виду образования. Гуманитарные знания необходимы для обоснования как концепции образования для устойчивого развития, так и концепции экологического образования.

Ключевые слова: устойчивое развитие, образование для устойчивого развития, экология, гуманитарные знания.

Methodological foundations for the concept of education for sustainable development and its relations with environmental and education in humanities are considered. Education for sustainable development is a necessary component of the contemporary knowledge society and an instrument for realization of its potential. Education for sustainable development cannot be reduced to any particular form of education. Humanities are necessary for justification of both the concept of education for sustainable development and the concept of environmental education.

The keywords: sustainable development, education for sustainable development, ecology, humanities.

У період затяжної екологічної кризи суспільство все більше уваги приділяє екологічній освіті та вихованню. Цій проблемі присвячено чимало досліджень, наукових семінарів, конференцій тощо. Важливість екологічної освіти в подоланні екологічних криз зафіксована в документах міжнародних форумів найвищого рівня. Вперше системно основні принципи екологічної освіти були сформульовані в Декларації та рекомендаціях Тбіліської міжурядової конференції з проблем навколишнього середовища та розвитку (1977), організованої ЮНЕСКО та ЮНЕП. Під час Конференції з освіти та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) було визначено необхідність переорієнтації освіти на питання сталого розвитку. У Програмі дій «Порядок денний на XXI століття» («Agenda 21») завдання освіти визначають як «процес, з допомогою якого людина та суспільство можуть повною

мірою розкрити свій потенціал. Освіта має вирішальне значення у сприянні сталому розвитку й розширенні можливостей країн у вирішенні питань навколишнього середовища і сталого розвитку» [8, с. 327].

З метою практичного впровадження цього положення на 57-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у грудні 2002 року було ухвалено рішення проголосити 2005–2014 роки Декадою освіти задля сталого (збалансованого) розвитку (DESD), а ЮНЕСКО визнана провідною міжнародною організацією, на яку покладено впровадження завдань Декади. Підсумкові документи Конференції ООН зі сталого розвитку (United Nations Conference on Sustainable Development, або «Ріо+20») у червні 2012 року також підтвердили важливість освіти та освітніх інститутів для досягнення цілей сталого розвитку.

Освіта для сталого розвитку є необхідною складовою сучасного суспільства знань та процесу неперервного навчання. На порядку денному стоїть питання як про включення принципів сталого розвитку в освітній процес, так і використання потенціалу освіти для досягнення цілей сталого розвитку.

Незважаючи на те, що екологічна освіта та освіта для сталого розвитку задекларовані як пріоритетні напрями суспільної діяльності, на шляху їх ефективної й результативної реалізації постають значні перешкоди методологічного характеру, зокрема пов'язані із визначенням обох форм освіти та їх взаємопов'язаності, а також методологічної ролі наук про людину в обґрунтуванні концепції сталого розвитку й освітньої діяльності, спрямованої на її реалізацію.

У цій статті ми розглянемо методологічні засади формування освіти для сталого розвитку та її співвідношення з екологічною й гуманітарною освітою. Актуальність такої постановки питання впливає безпосередньо із наведеного вище визначення освіти як засобу, за допомогою якого суспільство найповніше зможе розкрити свій потенціал. Відповідно освіта для сталого розвитку не може бути зредукована до якогось одного виду освіти. Водночас у дослідженнях, присвячених освіті для сталого розвитку, нерідко прослідковується тенденція ототожнення її з екологічною освітою, а завдання освіти для сталого розвитку й завдання екологічної освіти практично збігаються. Такий висновок, зокрема, можна зробити на основі аналізу матеріалів науково-практичної конференції «Національна система освіти для збалансованого розвитку», що відбулася в Києві 24 квітня 2012 року [7].

Разом з тим поняття освіти для сталого розвитку є ширшим за екологічну освіту, оскільки визначення сталого розвитку включає, окрім екологічної, економічну та соціальну складові й спрямоване на людину та суспільство. Подолання ж екологічної кризи неможливе без подолання гуманітарної й антропологічної криз.

Тому освіта для сталого розвитку не може бути зредукована до екологічної освіти, а екологічна освіта – до одного з розділів природничо-наукової освіти.

Освіта для сталого розвитку обов'язково має брати до уваги людину та суспільство. Тобто освіта для сталого розвитку має включати й гуманітарний аспект. Гуманітарні знання необхідні для обґрунтування як концепції сталого розвитку, так і концепції екологічної освіти, оскільки вони дозволяють осмислити глибинні засади людського буття, духовності й моралі, сформувати систему цінностей, що відповідає цілям сталого розвитку.

Таким чином, постає методологічна задача гуманітаризації двох рівнів – гуманітаризації екологічної освіти й гуманітаризації освіти для сталого розвитку. Утім, ця ситуація цілком вписується в характеристики постнекласичної науки, якій притаманне інтенсивне використання наукових знань практично в усіх сферах суспільного життя, а на передній план все частіше виходять міждисциплінарні та проблемно орієнтовані форми дослідницької діяльності та їх людиномірність [10]. Також до характеристик постнекласичних досліджень належить і тісніша взаємодія та взаємопов'язаність природничо-наукових і гуманітарних досліджень. Дослідники також показали гуманістичну спрямованість сучасного природознавства, що робить його відкритим для впливу з боку гуманітарної, культурної сфери [6].

Освіта за своєю природою належить до гуманітарної сфери, і тому жодна освітня галузь не може абсолютно абстрагуватися від гуманітарних знань. Проте гуманітарне обґрунтування освіти для сталого розвитку та екологічної освіти ускладнюється такими обставинами:

- складність сучасної екології, яка з вузької біологічної дисципліни перетворилася на комплекс міждисциплінарних досліджень з потужними виходами на гуманітарну проблематику;
- складність сучасних гуманітарних знань і гуманітарної освіти;
- складність і комплексність концепції сталого розвитку.

Окрім зазначених чинників, обґрунтування та розроблення концепції освіти для сталого розвитку в Україні, яка все ще залишається частиною пострадянського простору, ускладнюється тією обставиною, що гуманітарна наука й гуманітарна освіта мають позбутися спадщини використання їх в ідеологічних цілях. Так, гуманітарні знання і гуманітарна освіта, зауважує М. М. Кисельов, використовувалися тривалий час для обґрунтування таких ідеологем, як «науково-технічна революція», «формування нової людини», «усебічне врахування людського чинника в соціалістичному будівництві» тощо [6, с. 96]. До цього переліку можна також додати комуністичний план перетворення природи, наслідки реалізації якого значною мірою призвели до масштабних екологічних катастроф, найбільшою серед яких є Чорнобильська катастрофа, та глибокої екологічної кризи.

Через підміну наукових понять ідеологемами розмивалася межа між науковим аналізом й ідеологічними конструкціями, а розвитку самого гуманітарного знання, осмисленню його специфіки та природи приділялося недостатньо уваги [6, с. 96–

97]. Водночас ідеологічного тиску зазнало й природознавство, унаслідок чого оголошувалися ворожими та заборонялися цілі напрями наукових досліджень (генетика, етологія, біологія людини тощо) та виправдовувалося волонтаристське втручання в природу під гаслами комуністичних планів перетворення природи.

Таким чином, на часі питання виведення як природничих, так і гуманітарних наук зі сфери ідеології, об'єктивного аналізу взаємодії наук про природу та наук про людину й визначення засад практичного використання наукових знань для подавання екологічної й антропологічної кризи та переходу на засади сталого розвитку.

Разом з тим слід зауважити, що для розв'язання цих питань завдяки попереднім дослідженням створені певні методологічні передумови. Дослідження проблеми взаємодії гуманітарних і природничих знань та гуманітаризації останніх досить активно здійснювалися в 1980-ті роки в СРСР, коли, по-перше, став незаперечним глобальний характер екологічних криз, а реалізація попередніх планів комуністичного перетворення природи зазнала краху й обернулася екологічними катастрофами; по-друге, стало зрозуміло, що неможливо ігнорувати природну, біологічну складову життя людини. Варто згадати дослідження І. Т. Фролова, Р. С. Карпінської, І. К. Лисєєва, Н. П. Депенчук, К. М. Ситника, М. М. Кисельова, В. С. Крисаченка та ін. Найбільша увага приділялася аналізу взаємодії біології як науки, що безпосередньо пов'язана із дослідженням природи людини й умов її існування, та гуманітарних знань, співвідношенню біологічного та соціального в природі людини, створення єдиної науки про людину тощо.

«Природознавство, і насамперед біологія (особливо генетика), – стверджував І. Т. Фролов, – стало одним із основних джерел „проекцій в майбутнє” людини і людства. Філософія тепер змушена значно більше рахуватися з цими „проекціями”, залишаючи за собою право судити про них, спираючись на власний досвід й аналіз соціальної дійсності в її конкретних виявах в історичному просторі та часі» [11, с. 17].

Результатом цих досліджень став висновок про те, що міра гуманітаризації біологічного (а отже, й екологічного) знання, тобто його орієнтованість на розуміння людини, відбиває рівень його гуманізації на внутрішньодисциплінарному рівні. Водночас зростає вплив біології на формування гуманістичних орієнтацій сукупного наукового знання.

В одній із своїх останніх статей Р. С. Карпінська писала: «Окрім безпосередньо утилітарного смислу біологічне знання надає радість причетності до багатоликого світу живого, розсуває цим відчуттям причетності горизонти буденності, сприяє розвитку моральнісного відчуття та естетичного смаку... Гуманістичний лад світогляду в усі часи був невіддільний від усвідомлення причетності людини до всього живого» [5].

Тому, на переконання дослідниці, наголошування кардинальної відмінності між природничими й гуманітарними знаннями унеможливорює розв'язання

сучасних життєво важливих комплексних програм. Відповідно, м'який вплив гуманітарної сфери на природознавство й особливо біологію та екологію неминуче посилюватиметься. Причому найбільшою мірою це стосується екологічних знань. «Саме тут, – зазначає Р. С. Карпінська, – виявляється „жорсткий” вплив гуманістичних ідей на цілі дослідження, на його засоби, створюються науково-дослідні програми іншого якісного типу, ніж у власне біологічних науках» [5].

З таким висновком солідаризується й український філософ М. М. Кисельов, який вважає, що сьогодні гостро постає потреба у всебічному врахуванні цілісності людської природи з її матеріальними та духовними характеристиками та «вписуванні» феномену людини в континуум природного довкілля. Цьому може сприяти реабілітація поняття «натуралізм», за допомогою якого описують цілісне світовідчуття, орієнтоване на реальний «життєвий світ» з усіма його ознаками та властивостями, а не як визначення однобічного природознавчого підходу до дослідження складних явищ людської життєдіяльності. В натуралізмі, на думку М. М. Кисельова, перетинаються «натуралізація людини» і «гуманізація природи» [6, с. 99–100].

Таким чином, потреба гуманітаризації та гуманізації екологічних знань відповідає запитам сучасності, а методологічною підставою для цього є відмова від протиставлення природничо-наукової і гуманітарної сфер на користь з'ясування їх доповнювального характеру. Такий підхід сприяє цілісному освоєнню дійсності, бо очевидно, що ані природничі, ані гуманітарні науки поодиноці не спроможні ані повно описати, ані розв'язати складні проблеми, а потребують взаємодії заради вироблення комплексного підходу.

Подолання бар'єру між природничими й гуманітарними знаннями не може відбуватися шляхом нав'язування стандартів природничо-наукового пізнання в гуманітарні науки чи навпаки, оскільки природничі й гуманітарні науки мають різні гносеологічні корені. Непродуктивність такого підходу на основі аналізу значного обсягу досліджень переконливо показана М. М. Кисельовим. Має йтися не стільки про вироблення єдиного пізнавального стандарту для обох класів наук, скільки про їхню здатність входити в творчий контакт між собою, виявляти взаємну чутливість до проблем, які виникають у кожному з класів наук (дисциплін), та до спільних проблем [6].

З огляду на це можна говорити про зростання ролі принципу діалогічності як принципу наукового пізнання. Так, Л. В. Озадовська визначає діалогізм як «зіткнення радикально різних логік мислення, обмін інформацією не тільки між реальними учасниками діалогу, але і внутрішній діалог у формі взаємодії різних поглядів, що розвиваються одним і тим самим суб'єктом» [9, с. 27].

Нагальність розв'язання сучасної екологічної, соціально економічної та антропологічної проблематики з метою досягнення цілей сталого розвитку створює підґрунтя для такої взаємодії.

Зрештою, взаємна чутливість екологічної й людинознавчої проблематики не є

чимось абсолютно новим або недосяжним у пізнавальному процесі та осмисленні актуальних проблем сучасності. Гуманітарна сфера завжди гостро й пронизливо реагувала на події, що відбувалися в природознавстві, на науково-технічні революції, а іноді навіть була здатна наочніше й точніше передбачати соціальні й антропологічні наслідки революцій у природознавстві. Крім того, гуманітарна сфера завжди була надзвичайно чутливою в діагностуванні стосунків між людиною та природою.

Наприклад, значний потенціал для розуміння та інтерпретації природи містить художня література, яка звернена як до аналізу взаємин людини і природи, так і до змін у самій природі. Нерідко література раніше й точніше, ніж наука чи політика, фіксувала й фіксує небезпеки, пов'язані із перетворенням природи та її руйнуванням. Як показано в дослідженні Т. В. Гардашук, саме письменники, митці, діячі культури разом із ученими-натуралістами були першими серед тих, хто підняв свій голос на захист природи під натиском індустріалізації наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, що стрімко змінювала навколишній світ, а отже, і світ людини [2, с. 15].

Письменники виступають не лише як дослідники природи засобами художнього слова, а і як дослідники людської душі, глибинних зв'язків людини й природи та драматичних наслідків порушення цих зв'язків. Це яскраво проглядається, наприклад, у творчості українських письменників Олександра Довженка, Олеся Гончара, Максима Рильського, Ліни Костенко, Сергія Плачинди та ін. Євген Євтушенко й Андрій Вознесенський одними з перших виступили на захист Аральського моря, Волги, проти плану зміни руслі річок Сибіру.

Таким чином, під час формування програм з екологічної освіти та освіти для сталого розвитку також важливо використовувати потенціал художньої літератури. Ось приклад болісного переживання Олександром Довженком втрати первинної краси Десни – ріки його дитинства: «Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій. Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою» [3, с. 85].

Здатність прочитувати й розуміти художній текст є важливою передумовою розуміння природи та її значення в життєдіяльності людини. Природа, особливо в своєму еталонному, незайманому стані, представленому в заповідниках і національних природних парках, постає як книга або «єдина величезна бібліотека» [1, с. 526]. З такого розуміння світу природи випливає висновок про те, що «світ утворює певну єдність і спорідненість, а водночас і неповторність своїх елементів» [4, с. 194].

Усвідомлення цієї єдності й неповторності надзвичайно важливе під час екологічних криз та втрати гармонії між людиною і навколишнім світом. Перед людиною постає завдання зрозуміти та витлумачити природу в усіх її вимірах (екологічному, символічному, естетичному, освітньому, науковому тощо), а не лише в утилітарному, використовуючи її як джерело задоволення матеріальних

потреб людини. Тому пізнання природи художніми засобами, а не лише засобами наукових досліджень має стати важливою складовою освітнього процесу.

Акцентування й використання теми природи в усіх її іпостасях в освітньому процесі набуває вагомого значення як для формування повсякденної поведінки, так і для формування світогляду людини та її здатності перейматися цілями й цінностями сталого розвитку.

Таким чином, освіта для сталого розвитку не може бути зредукована до однієї освітньої галузі, а потребує широкого комплексного підходу, що мобілізує потенціал природничих (насамперед біології та екології) і гуманітарних наук. Екологічна й гуманітарна типи освіти є важливими та невід'ємними складовими освіти для сталого розвитку, причому гуманітарні знання виявляють свою значущість на двох рівнях – на рівні гуманітаризації екологічної складової та на рівні інтеграції освіти для сталого розвитку в цілісну систему.

Література:

1. *Блюменберг Г.* Світ як книга / Ганс Блюменберг ; [пер. з нім., передм., комент. В. Єрмоленка]. – К. : Лібра, 2005. – 544 с.
2. *Гардашук Т. В.* Концептуальні параметри екологізму / Т. В. Гардашук. – К. : ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
3. *Довженко О. П.* Зачарована Десна / О. П. Довженко // Твори в 5-ти т. / О. Довженко. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1984. – С. 37–86.
4. *Єрмоленко А.* Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи / А. Єрмоленко. – К. : Лібра, 2010. – 416 с.
5. *Карпинская Р. С.* Биология и гуманизм [Электронный ресурс] / Р. С. Карпинская // Философия биологии: вчера, сегодня, завтра (Памяти Регины Семеновны Карпинской). – М., 1996. – 306 с. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/iphras/library/karpinsk/biophil.html>
6. *Кисельов М. М.* Гуманітарний аспект сучасного наукового пізнання / М. М. Кисельов. – Наукові & освітянські методології та практики. – К. : ЦГО НАН України, 2012. – С. 95–110.
7. Національна система освіти для збалансованого розвитку : мат-ли науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2012 р.) : у 3 т. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – Т. 3. – 219 с.
8. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» : пер. з англ. : ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
9. *Озадовська Л. В.* Парадигма діалогічності в сучасному мисленні / Л. В. Озадовська. – К. : ПАРАПАН, 2007. – 163 с.
10. *Степин В. С.* Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3–19.
11. *Фролов И. Т.* Перспективы человека: опыт комплексной постановки проблемы, дискуссии, обобщения / И. Т. Фролов. – М. : Политиздат, 1983. – 350 с.